

TAHKÎM TELAKKİSİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM (İbâziye Örneği)

Orhan ATEŞ*

Özet

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar çok sayıda siyasî kriz yaşamışlardır. Ancak bu krizlerden hiç biri ümmetin siyasî olarak parçalanmasında Tahkîm kadar etkili olamamıştır. Tahkîm kararı Sıffîn Savaşının sonucunu doğrudan etkilemiştir. Savaşı kazanmak üzere olan Hz. Ali, Tahkîm kararı sonucu elindeki zaferi Muaviye'ye kaptırmıştır. Tahkîm kararının alınış şekli hakkında iki farklı rivayet vardır. Bazı rivayetler Tahkîm'in sorumluluğunu Hz. Ali'ye yüklerken bazıları da sorumluluğu Muhakkime-i Ūlâ'ya yüklemiştir. Her fırka kendisini haklı çıkaran rivayetleri ön plana çıkararak Tahkîm'in sorumluluğunu yüklenmekten uzak durmuştur. Bu makalede İbâzîler'in Tahkîm ile ilgili rivayetleri nasıl değerlendirdikleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tahkîm, Muhakkime-i Ūlâ, Ebu Mihnef, Sıffîn, Ali b. Ebi Talib.

***

---

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

Critical Approaches to Understandings the Early Stages of Arbitration (Tahkîm)

Abstract

Muslims met with a large number of political crisis after the death of Prophet Muhammad. However, none of political fragmentation has not been effective as Tahkîm. There are different stories about how the existence of the Tahkîm. While some rumors were attributing responsibility to Ali, some stories attributed responsibility to Al Muhakkim Al'Uwla. Each sect had regard to types of rumors to justify itself. In this article, it will be described how the Ibaadis have evaluated the stories about the Tahkîm.

Key Words: Tahkîm, Muhakkim Al'Uwla, Abu Mihnaf, Siffin, Ali b. Abu Talib.

Giriş

Birisini hakem tayin etmek, birisini bir kötülükten alıkoymak, bir kimseyi istediği bir şeyden mahrum etmek gibi anlamlara gelir. Fıkhi anlamda iki kişinin kendi rızaları ile aralarındaki bir anlaşmazlığı çözmesi için, birisini hakem tayin etmelerine denir. Tahkîm'in meşruiyeti kitap sünnet ve sahabe uygulamasıyla sabitlenmiştir. Kur'an'daki örneklerine baktığımızda aralarında anlaşmazlık çıkan karı kocanın arasını düzeltmek için, her iki tarafın ailelerinden birer hakem tayin edilmesini emreden ayet, Tahkîm için Kur'an'dan bir delildir.¹ Hz. Peygamber (a.s), Sa'd b. Muaz'ı Benî Kurayza ile olan anlaşmazlığı çözmek için hakem tayin etmiştir. Yine bir hadisinde "Birisini hâkim tayin edip de, hükmüne razı olmayan mel'undur" buyurmuştur.² Hz. Osman ve Hz. Talha, aralarındaki bir

---

¹ IV; en-Nisâ, 35.

² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 485; Ali Haydar, *Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, IV, s. 80

arazi davasında Cübeyr b. Mut'im'ı hakem tayin etmişler ve onun hükmüne razı olmuşlardır.³

Haricilik başta olmak üzere İslâm'dan zuhur eden ilk fırkaların teşekkülünü anlamak için, Tahkîm önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir⁴. Zira Tahkîm'e gelinceye kadar Ridde olayları,⁵ Hz. Osman'ın katli⁶ ve Cemel savaşı⁷ gibi dinî ve siyasî yönü ağır basan önemli iç karışıklıklardan hiç birisi ümmetin fırkalaşmasında Tahkîm kadar etkili olamamıştır. Zira Tahkîm kararına karşı çıkan Ehl-i Nehrevân'ın muhalif tavır takınarak Hz. Ali'yi terk etmesi sonucu⁸ Müslümanlar, Ali yanlıları, Osman yanlıları, Ehl-i Nehrevân ve tarafsızlar olmak üzere dörde bölünmüştür.⁹

İbâzî ve Ehl-i Sünnet kaynaklarında Tahkîm kararı ile ilgili farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, İbâzî yorumlar ülkemizde yeterince bilinmemektedir. Ehl-i Sünnet kaynakları Tahkîm kararının

³ Merğınânî, *el-Hidâye*, III, s. 33: İbn Kudâme, a.g.e., XI, s. 485.

⁴ Abdulhamîd, İrfan, *Dırâsât fi'l Fırak ve'l-Akâid, Dâru't-Terbiye*, Bağdât 1967, 67. Tahkîm Müslümanlar'ın ayrışmasında bir kırılma noktası olmakla birlikte Haricilik'in doğuşunu diğer toplumsal, kültürel nedenleri görmezden gelerek sadece Tahkîm gibi tarihi bir hadiseye bağlamak doğru değildir. Fığlalı, Ethem Ruhi, *İbâdîye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1972, 54.

⁵ Taberî, Ebû Cağfer, *Tarihu'l Rusûl ve'l-Mulûk*, Beyrut 1387, III, 347; İbn Esîr, *el-Kâmîl fi't-Tarih*, Beyrut 1997, II, 235.

⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, (thk. Ahmet Râtib Urmûş), Daru'l-Nefâis, byy. 1993, I, 73,84; Halife b. Hayyat, Ebû Amr, *Târîhu Halife b. Hayyât*, (thk. Ekrem Diyâi el-Amrî), Beyrut 1397, I, 167[Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *Ahbâru't-Tvâil*, (thk. Abdu'l- Mun'im Âmir), Kahire 1960, I, 140; el-Fârisî, Ebû Yûsuf, Yağkûb b. Süfyân b. Civân, *el-Ma'rife ve't-Târih*, (thk. Ekrem Diyâi el-Amrî), Beyrût 1981, I, 31; ed-Dimeşkî, Ebû Zur'a, *Tarihu İbn Zur'a ed-Dimeşkî*, Bağdât, trz, I, 184.

⁷ İbn A'sem, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *al-Fütûhu İbn A'sem*, (thk. Alî Şîrî), Beyrût 1991, II, 487.

⁸ Vehîbî, Müslim b. Sâlim b. Alî, *el-Fikru'l-Akadî inde'l-İbâzîye*, Sîb 2006, 24;

⁹ İzkevî, Şeyh Serhân b. Saîd *Keşfu'l- Gummeti'l-Câmî'i Li Ahbâri'l-Ümmeti*, (thk. Muhammed Habîb Sâlih, Mahmûd b. Mubârek es-Süleymî), Maskat 2012, IV, 43.

alınmasında, Ehl-i Nehrevân'a başat rol veren rivayetleri temel alarak; Siffin savaşında gerçekleşen yenilginin nedenini Haricîler'in Hz. Ali'yi Tahkîm'e zorlayan kararına bağlamaktadırlar.¹⁰ İbâzî kaynaklar ise hem kendi haklılıklarını savunmak hem de selefleri olarak kabul ettikleri Ehl-i Nehrevân'ı temize çıkarmak için sorumluluğu Hz. Ali'ye yükleyen rivayetlere büyük önem atfetmektedirler.¹¹ Bu makalede İbâzîler'in Tahkîm kararı ile ilgili rivayetlere yaklaşımı üzerinde durulacak ve konu hakkında İbâzî görüşler değerlendirilecektir.

Taberî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe'nin Tahkîm ile ilgili çözümlerinde bedevilikle malul Haricî zihniyet temel bir paradigma olarak ele alınmakla birlikte bu zihniyeti tarih sahnesinde kalıcı kılan iki önemli hadise vardır: Tahkîm ve Nehrevân. Tahkîm daha sonra Haricî olarak adlandırılacak olan grubun Hz. Ali'nin temsil ettiği ana bünyeden fiilen ayrılmasına neden olurken; Nehrevân Savaşı bu ayrışmayı kan davasına çevirerek İslâm tarihinde kalıcı bir probleme dönüştürmüştür. Akabinde her gelenek kendisini haklı çıkaran rivayetlere itibar etmiştir. Dolayısı ile bu makale, Tahkîm sebebiyle bariz bir yenilgiye dönüşen Siffin Savaşı'nın sorumluluğunu Muhakkime'ye yükleyen Taberî (de yer alan Ebu Mihnef) rivayetleri ile sorumluluğu doğrudan Hz. Ali'ye yükleyen (Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe'nin eserlerinde bulunan) Tahkîm rivayetleri ile sınırlandırılmıştır.

¹⁰ Abdulhamîd, İrfan, *Dirâsât*, 67.

¹¹ İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah, *Musannef İbn Ebî Şeybe*, Dâru'l- Kur'an ve Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan trz.

Kaynak Değerlendirmesi

Klasik Kaynaklar

Mezhepler tarihinin klasik kaynakları ve çağdaş araştırmalar Tahkîm konusuna özel bir önem atfetmişlerdir. İslâm Mezhepleri Tarihi kaynakları içerisinde yer alan ve geleneğin Klasik kaynaklarından olan Eş'arî, Tahkîm sürecini şu şekilde anlatır: Hz. Ali ve Muaviye ordusu kılıçları kırılıncaya ve mızrakları parçalanıncaya kadar savaştılar. Savaş Muaviye'nin aleyhine dönünce; O, Amr b. As'dan bir çare bulmasını istedi. Amr b. As hayatta kaldığı sürece Mısır valiliğinin kendisinde kalması şartıyla bir çözüm önerebileceğini söyledi. Muaviye bu teklifi onaylayınca; "Mushafları yukarı kaldırmalarını emret ve sonra Şamlılar'ın Iraklılar'a: "Ey Iraklılar! Aramızda Allah'ın kitabı vardır" demesini söyle. Eğer Ali bu isteğini kabul ederse, taraftarlarından bazıları ona muhalefet eder. İsteğine karşı çıkarsa, yine bazı taraftarları ona muhalefet eder" dedi. Muaviye söylenenlerin yapılmasını emretti. Bunun üzerine Iraklılar Hz. Ali'nin işine karıştılar. Önce, Tahkîm'e razı olmayan halifeye baskı yapıp Tahkîm'i zorla kabul ettirdiler. Sonra baskı ile Ebu Musa el-Eş'arî'nin hakem olmasını sağladılar. Hz. Ali Tahkîm'i kabullenip onların istediği hakemi atadıktan sonra, Ali'ye gelerek "biz hata yaptık ve hatamızdan tövbe ettik. Sen de hatandan tövbe et ve Tahkîm kararından vazgeç" dediler. Hz. Ali onların bu görüşüne kabul etmeyince Ali'yi tekfir ederek terk ettiler. Bu yüzden de onlara Haricî adı verildi.¹²

Bağdadî'nin Tahkîm'le ilgili verdiği bilgiler tarihi bir insicam içinde değildir. O daha çok Tahkîm kararından sonra Haricîler ile Hz. Ali arasında geçen tartışmalara odaklanarak Hz. Ali'nin haklılığını

¹² Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/935-6), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), 2. Basım, Kahire 1389/1969, I, s. 64.

ispat etme gayreti içerisindedir. Bağdadî'nin zikrettiği konuşmaların içeriğinden anlaşılan, Hz. Ali başlangıçta hiç de hoşnut olmaksızın ve taraftarlarının baskısı ile Tahkîm'e gitmek zorunda kalmıştır. Sonrasında tövbeye zorlanmış ancak o kararında ısrar etmiştir. Hz. Ali'nin Tahkîm nedeniyle savaşı bırakıp Kûfe'ye dönmesi sonucu ileride Haricî olarak zikredilecek kişiler Ali'yi terk ederek Harurâ'ya çekilmişlerdir.¹³

Şehristânî, Tahkîm konusunda Eş'arî ve 'Bağdadî'den farklı düşünmemektedir. Zira onlar tarafından söylenenleri farklı cümle kalıpları içerisinde yinelemiştir. Ancak Şehristânî, Tahkîm'e karşı çıkan kimselerin "Eğer Tahkîm'den vaz geçmezsen Osman'a yaptığımızı sana da yaparız" diyerek, Hz. Ali'yi tehdit ettiklerini belirterek Muhakkime'yi Üçüncü Halife Hz. Osman'ın kanına bulaştırmıştır.¹⁴

Eş'arî, Şehristânî ve Bağdadî'nin anlatımında görülen ortak nokta, Hz. Ali'nin rızası olmadan taraftarlarının baskısı sonucu Tahkîm'e gittiğidir. Kendisini Tahkîm'e zorlayanlar, Tahkîm'e gitmekle hata yaptıklarını ve tövbe ettiklerini söyleyerek Hz. Ali'nin de tövbe ederek Tahkîm kararından vaz geçmesini istemişlerdir. Ancak Tahkîm kararının alınmasında taraftarlarının baskılarına boyun eğen halifenin, Tahkîm'den vaz geçme konusunda kendisine yapılan baskıları dikkate almaması oldukça hayrete mucip bir durumdur

¹³Bağdadî, Ebu Mansûr Abdulkahir, *el-Fark beyne'l-Fırak*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Mektebetü'l- Asriyye, Beyrût 1990, s. 74- 82.

¹⁴ Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed Abdulkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Thk. Emîr Alî Muhannâ, Ali Hasan Fâû), IV. Baskı, Beyrut 1995, s. 132,133.

Çağdaş Araştırmalar

Tahkîmle ilgili ülkemizde yapılan çağdaş araştırmalara baktığımızda¹⁵ Tahkîm anlatımlarında genelde Eş'arî'nin verdiği bilgilere uygun bir seyir takip ettiklerini görmekteyiz. Bu çalışmalar Mezhepler Tarihi kaynaklarında anlatıldığı üzere Hz. Ali'nin Tahkîm'e Muhakkime'nin baskıları sonucu gittiği ve bu nedenle Sıffin Savaşı'nın kaybedildiği noktasında müttefiklerdir.¹⁶

Fırkalar fikir zemininde yürüttükleri mücadeleyi kazanmak için İslâm'ın temel kaynaklarını ve tarihi olayları kendi algıları üzerinden yorumlama yoluna gitmişlerdir.¹⁷ Taraflar, savaş sonrasında içinde

¹⁵ Önkal, Ahmet, "Tahkîm Üzerine Bir Değerlendirme" *İstem*, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s.33 – 68; Ayar, Kenan, "Hâricîler'in Hz. Ali'den Ayrılış Süreci" *Din Bilimleri Dergisi*, C. 8/1, Samsun 2008, ss. 45-88

¹⁶ Ebu'z-Zehrâ, Muhammed, *İslâm'da Siyasi, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihî*, (çev. Sibgatullah Kaya) İstanbul 1996, s. 65; Dalkıran, Sayın, "Bir Dinin Radikal Gurubu: Haricîler, Yeni Ümit, İstanbul 2006, 72, Avâcî, Galib. b. Ali, *Fırakun Muâsıra*, Medine 1996, s. 70-71; Şeybe, Abdulkadir, *Çağdaş Dünya Mezhepleri*, (Çev. Osman Cilacı), Konya 1986, s. 48-58. Bulut, Halil İbrahim, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları" *Usûl*, 11. (2009/1) s. 44, 45. Çelik, Mehmet, "İslâm Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 10, Elazığ, 2000, sayı: I, 29-49; Bodur, Hüsnü Ezber, "Sekt (Fırka) Tipi Dini Organizasyon Örneği Olarak Haricilik Hareketine Sosyolojik Bir Bakış", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2007) 25 – 53; Demir, Hilmi, "Şiddeti Anlamada Engel Bir Söylem: Ortodoks Yöntem ve Hâricilik Ruhü", *Dinî Araştırmalar*, 2003, cilt: V, sayı: 15, s. 65-88; Fıçlalı, Ethem Ruhi, "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1978, cilt: XXII, s. 245-275. Fıçlalı, Ethem Ruhi, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1975, cilt: XX, s. 219-247; Mehmet, Kubat, "Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, cilt: VI, sayı: 4, s. 115-151; Nu'aymi, Selim, "Haricîlerin Doğuşu", çeviren: Harun Yıldız, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: X, s. 513-536; Teber, Ömer Faruk, "Haricî İmâmet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu", *EKEV Akademi Dergisi, Sosyal Bilimler*, 2008, cilt: XII, sayı: 34, s. 57-72.

¹⁷ Mutezîle'nin reisi olan Kâdî Abdulcebbar şöyle demektedir: "Kur'an'da itizal lafzı her geçtiğinde onunla batıldan 'itizal etmek /uzaklaşmak' kastedilmektedir.

yer aldıkları gelenekleri haklı çıkarmak için, kendilerini haklı çıkararak rivayetleri önceleyen eserler kaleme alarak mücadeleyi günümüze kadar sürdürmüşlerdir.¹⁸

İbâzî kaynaklara göre ise bir kısım mezhepler tarihi klasik kaynaklarında yer alan Tahkîm anlatımları çelişik ve taraflıdır. Bu durum İbazi olmayan araştırmacılar tarafından da belirtilmiştir. İbâzî kaynaklar Sünnî çevrede yaygın olan meşhur Tahkîm anlatımlarına itirazlarla doludur.¹⁹

a- Sünnî kaynaklarda yer alan Tahkîm algısı tümüyle Şîî müellif Ebu Mihnef'in rivayetlerine dayanmaktadır. Ebu Mihnef ise ilerleyen bölümlerde izah edileceği üzere cerh ve tadil âlimleri tarafından güvenilir birisi olarak kabul edilmektedir.²⁰

b- Bazı Mezhepler tarihi klasik kaynaklarında yer alan anlatımlar²¹ kendi içerisinde bir kısım çelişkiler barındırmaktadır. Şöyle ki;

İşte bu sebeple itizal kelimesinin bir övgü ifade ettiği anlaşılır". Ancak, bu iddia Allah Teâlâ'nın "Eğer bana inanmazsanız benden uzaklaşın/itizal edin" (Duhân, 44/21) şeklindeki sözü nedeniyle geçersizdir. Zira bu ayetteki itizal'den murâd küfürdür. Ebü'l Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdilcebâr el-Hemedânî (v. 415/1024); İbâzîler, Haricî kavramının Hz. Peygamber döneminde müspet bir mana ifade ettiğini söyleyerek şu iddiayı dillendirirler; Hz. Peygamber döneminde cihada gidecek olan sahabe şehrin dışında bir yerde toplanırdı bu yüzden onlara Haricî denirdi. Sâlimî, Nureddîn, *Vefâu'l-Dumaneti bi Edâi'l-Emânet*, trz. III, s. 22.

¹⁸ Taberî, *age.*, (Beyrut, 1387.) III, 101; Ayrıca Bkz. Eş'ari, *Makâlât*, s. 4

¹⁹ Mahremî, Zekeriyya b. Halife, *es-Sırâu'l-Ebedî*, Mektebetü'l-Guberâi, Behlân 2006, 176-184; Nasır, Muhammed Salih, *Menhecü'd-Da' ve İnde'l-İbaziye*, Muskat 2002, s. 70; Halîfât, Avâz Muhammed, *Neşetü'l-Hareketi'l-İbâziye*, Daru'l-Hikme, London 2007, 77.

²⁰ Râzî, İbn Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut 1952, VIII, 307; Başaran, Selman, "Ebû Mihnef", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, X, 188

²¹ Eş'arî, *age.*, I, s. 64; Bağdadî, *age.*, ss. 74- 82; Şehristânî, ss. 132,133.

1- Yaklaşık on binlerce kişilik bir orduya sahip olan Hz. Ali'nin başlangıçta sekiz bin kişi olan Tahkîm karşıtının baskısına boyun eğmesi anlaşılır bir durum değildir.²²

2- Tahkîm'e gitme konusunda Tahkîm karşıtlarının tehditlerine boyun eğen Hz. Ali'nin Nehrevân savaşını da göze almak sureti ile Tahkîm'den vaz geçme konusunda yapılan baskılara boyun eğmemesi çelişik bir durumdur.²³

c- Yaklaşık yüzer bin kişilik iki ordunun savaştığı bir ortamda,

- 1- Karşı tarafa fark ettirebilecek miktarda Mushafın varlığı,
- 2- Var olan Mushafın mızrak uçlarına bağlandığında bunun uzak mesafeden Mushaf olarak görülmesi,
- 3- Tahkîm için bir çağrı anlamına yorumlanması İbâzîler tarafından şüpheli bulunmaktadır.

Bu bulgulardan yola çıkarak İbâzîler'in ileri sürdüğü ana fikir şu şekildedir: Hz. Ali, Siffin savaşında galip durumda iken Tahkîm nedeniyle Muaviye karşısında büyük bir yenilgi yaşamıştır. Bu yenilgi Sünnî ve Şîî çevrelerde var olan Ali algısına aykırı düşmektedir. Zira bu çevrede Hz. Ali'nin mahareti salâhatı üzerinden değerlendirilmektedir. Bu sebeple Sünnî yazarlar Hz. Ali'yi yaşanan askeri ve siyasî hezimetten uzak tutmak için Şîîliği ile meşhur ve güvenilmez bir ravînin haberlerine dayanarak olayları ters yüz etmişlerdir. Ehl-i Sünnet'in Tahkîm algısı Şîî rivayetler üzerine inşa edilmiştir. Hz. Ali'nin Tahkîm kararını zorla kabul etmesi bu kabildendir.

²²Geniş bilgi için bkz. "Haricîlerin etkili olması zor" Demircan, Adnan, *Haricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996, 101, 18.

²³Şeyh Sâlimî, *Cevâbât*, byy., trz., 96; el-Bîsevî, Ebû'l-Hasan, *el-Câmi'u*, II, 493

A- TAHKÎM İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Tahkîm'le ilgili rivayetlere bakıldığında bazı rivayetlerin sorumluluğu Hz. Ali'ye bazılarının ise Ehl-i Muhakkime'ye yükledikleri görülecektir. Bu bölümde her iki rivayet İbâzî kaynaklar açısından değerlendirilecek ve bu konudaki İbâzî fikirler ortaya konacaktır.

a. Sorumluluğu Haricîler'e Yükleyen Rivâyetler

Taberî'nin İslâm Tarihi konusunda en detaylı ve en kapsamlı rivayetleri toplayan *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*²⁴ adlı eserinde yer alan Ebû Mihnef'in Tahkîm'le ilgili rivayetleri Haricîlik algısının oluşumunda başat rol oynamıştır. Ebû Mihnef (157/774), el-Medâinî (v. 215/830), eş-Şa'bî (v. 110/728), el-Vâkîdî (v. 207/823) el-Heysem b. Adî (v. 257/872) ve İbn İshak (v. 110/767) Taberî'nin kaynakları arasında yer alır. Siffîn ve Tahkîm ile ilgili konularda Ebû Mihnef'in erken dönemle ilgili kitaplar yazdığı bilinmektedir. *Kitâbu Siffîn* ve *Kitâbu Ehlî'n- Nehravân ve'l-Havâric* bunlardandır. Ebû Mihnef'in Tahkîm ile ilgili kitabının büyük kısmı, Taberî'nin *Târîhi*'nde 36/657 ve 37/658 yılları olaylarında iktibaslar yapılarak bize aktarılmıştır.²⁵ Taberî, İslâm tarihinin Hz. Peygamber'den sonraki erken dönemiyle ilgili haberlerini daha çok Ebû Mihnef'den rivayet etmektedir.²⁶ Tarihçiliğin Abbasiler'le birlikte başladığı dikkate alınırsa;²⁷ Ridde olaylarından başlayarak h. 132 yılına kadar geçen olaylar Şîî tarihçi Ebû Mihnef'in kaleminden aktarılmıştır. Önceki ve çağdaşı olan haber kaynaklarından faydalanan Ebû Mihnef bir bütün olarak İslâm

²⁴Gibb, "Tarih", *İslâm Ansiklopedisi*, (MEB), İstanbul. 1970. XI, s. 787.

²⁵ Yahya, Mahayudin Hajji "The Events of Siffin in Early Arab Tradition" *The Islamic Quarterly*, c. XXXVIII, sayı 2, (1994), s. 91-112.

²⁶ Fuat Sezgin: *Geschichte des arabischen Schrifttums*. Bd. 1, Brill, Leiden 1967, s. 323-328; Rosenthal, Franz, *The Life and Works of al-Tabari*, pp. 10-11, in volume 1 of *History*, pp. 5-134.

²⁷Geniş bilgi için bakınız, Bouamrane, Chikh, *İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine bir Bakış*, (çev. Nesim Yazıcı), AÜİFD, Cilt: 30 Sayı: 1, Ankara 1988, s. 65

tarihini anlatmak yerine erken dönem siyasî olaylarını anlatmakla yetinmiştir. İslâm dünyasında bu gün bile güncelliğini yitirmeyen Ridde, Sıffin, Şura ve Tahkîm gibi erken dönemle ilgili siyasî konulara ağırlık verilmiştir.²⁸

Ebû Mihnef, Emevî düşmanı bir Şii olarak bilindiğinden²⁹ ve bazı rivayetleri senetsiz naklettiğinden³⁰ bir çok alim tarafından makbul görülmemiştir. Cerh ve ta'dîl âlimleri onun hakkında "leyse bi me'mûn" (güvenilir değil), "metrûkü'l-hadîs" (hadisi kabul edilmez) gibi hükümler vererek rivayet ettiği hadisleri reddetmişlerdir.³¹ Tahkîm sonrası ümmetin Ali, Osman ve Nehrevân yanlıları ve tarafsızlar olmak üzere siyaseten dörde ayrılmasıyla birlikte ravîlerin k(im)liği ayrı bir önem kazanmıştır. Şia'nın Haricî düşmanlığı dikkate alındığında Ebû Mihnef'in Şiîliği'nin tespiti Haricîler ile ilgili haberlerin değerlendirilmesinde hayati önem taşımaktadır. Zira Haricîler Tahkîm kararından sonra siyaseten Hz. Ali'nin ve taraftarlarının karşısında yer aldıkları için Ebû Mihnef'in fırka taassubu nedeniyle Haricîler'in aleyhine olacak şekilde subjektif davranma ihtimali yüksektir. Bu sebeple Haricîler ile ilgili Ebu Mihnef haberlerini diğer rivayetlerle birlikte mütalaa etmek doğruya ulaşabilmek açısından önemlidir.³² Sünnî gelenek içerisinde yer alan Eş'arî,³³ Bağdâdî,³⁴ Şehristânî³⁵ ve onları takip eden diğer İbâzî

²⁸ Kurt, Hasan, "Taberî'nin Tarih Anlayışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 3, sayı 2, Güz 2008, s. 89-103.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, (thk., Muhammed b. Sâmil es- Sülemî), Mektebetü't-Sıddîk, Tâif 1993, I, 437.

³⁰ Dimeşkî, Takiyüddîn Ebû'l-Abbâs, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi'l-Şia ve'l-Kaderiyye*, (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), I. Baskı, 1986, I, 59.

³¹ Râzî, İbn Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut 1952, VIII, 307; Başaran, Selman, "Ebû Mihnef" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, X, 188.

³² Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, 123

³³ Eş'arî, age, I, 84, 85.

³⁴ Bağdadî, age, 74- 82.

olmayan tarihçiler Haricîlik anlatımlarını Ebu Mihnef'ten gelen rivayetlere göre biçimlemişlerdir. Ebu Mihnef'den gelen rivayetler fikir hadise bütünlüğü açısından yeterince kritiğe tabi tutulmamıştır. Ortak Haricî karşıtlığı nedeniyle Sünnî *Makâlât* yazarları bu konuda Ebû Mihnef'in Şîî ve haberlerinde güvenilmez oluşunu dikkate almamışlardır.

Birinci Rivayet:

Hz. Ali,

- Yazıklar olsun size! Onlar (Muaviye taraftarları) Kur'an'ın içinde ne olduğunu bile bilmezler. Onlar Mushafları oyun ve aldatmak amacı ile kaldırdılar.³⁶ Bu bir tuzaktır, dedi.

Onlar da Hz. Ali'ye:

- Biz Allah'ın kitabına çağrıldığımız halde bunu nasıl kabul etmeyiz" dediler.

Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî, Zeyd b. Huseyn et-Taî ve beraberindeki Haricî bir grup (Kurrâ) ile birlikte Hz. Ali'ye şöyle dediler:

- Ey Ali! Allah'ın kitabına çağrıldığın zaman icabet et. Yoksa biz, seni ya onlara teslim ederiz veya Osman b. Affan'a

---

³⁵ Şehristânî, age, 132, 133.

³⁶ Mushafların nasıl kaldırıldığı, kaldırılanların Mushaflar mı, Şam Mushafı mı yoksa bazı Kur'an sayfaları mı olduğu hususunda farklı rivayetler mevcuttur (Bilgi için bk. İbn Sa'd, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1405/1985, IV, 255; el-Minkarî, Nasr b. Muzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffin*, Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962, 478; İbn Kuteybe'ye (276/889) nispet edilen], *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Beyrut (t.y.), I, s. 101-102; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târih'r-Rüsul ve'l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4. Basım, Kahire 1979, V, 48; Ahmet Önkâl, "Tahkîm Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, 1/2, 2003, s. 39.

yaptığımızın aynısını sana da yaparız. Bize vacip olan Allah'ın kitabı ile amel etmemizdir. Biz de bunu kabul etmişizdir.³⁷

Bu anlatımdan anlaşılan Tahkîm kararı evvela Muaviye tarafından geliyor. Hz. Ali Tahkîm kararının bir aldatmaca olduğunu söylüyor ve kabul etmek istemiyor. Daha sonra Haricî olarak anılacak bazı kimseler (Kurrâ) Hz. Ali'yi Tahkîm'e gitmeye zorluyorlar. Hz. Ali baskılara dayanamayarak Tahkîm'e gitmek zorunda kalıyor. Hz. Ali'yi Tahkîm'e zorlayan grup "Ey Ali! Allah'ın kitabına çağrıldığı zaman icabet et. Yoksa seni ya onlara teslim ederiz veya Osman b. Affan'a yaptığımızın aynısını sana da yaparız." demek sureti ile

- 1- Hz. Osman'ın kendileri tarafından öldürüldüğünü itiraf etmiş oluyorlar.
- 2- Hz. Osman'ı öldürdükleri gibi kendisini de öldürmekle tehdit ediyorlar.³⁸
- 3- Ali kendisinden önceki halife Hz. Osman'ın katilerini ordusunda barındırmış ve en son tahlilde onlara boyun eğmiş oluyor.

İkinci Rivayet:

İnsanlar, Biz Tahkîm'i kabul ettik ve razı olduk, dediler. Şamlılar: Biz hakem olarak Amr b. As'ı seçtik, dediler. Eş'as ve daha sonra Haricî olanlar da: Biz de Ebu Musa el- Eş'arî'yi³⁹ seçtik, dediler.

³⁷ Taberî, *age.*, (Beyrut 1387), III, 101; Ayrıca Bkz. Eş'ari, Ebul Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve'htilâf'ul Musallîn*, 1970, 4.

³⁸ Daha geniş bilgi için bk. Minkarî, 478-512; Taberî, *age.*, (Kahire 1979), V, 48-53; İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (320/932'den sonra), *Futûh*, Beyrût 1406/1986, II, [III-IV], 179-196.

³⁹ Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (ölm. 42/662-63): Hakem olayında Hz. Ali'yi temsil eden sahabidir. İbn Hayyât, *Tarih*, 226, İbn Kuteybe, *el-*

Bunun üzerine Hz. Ali onlara: Siz işin başında bana isyan ettiniz. Şimdi isyan etmeyin. Ben Ebû Musa'yı seçmek istemiyorum." dedi. Eş'as, Zeyd b. Hüseyin et-Tai ve Mis'âr b. Fedekî⁴⁰: Biz ondan (Ebû Musâ) başkasına razı olmayız dediler.⁴¹ Hz. Ali Kufe'ye geldiğinde Haricîler ondan ayrıldı ve onun yanında sabit kalan taraftarları şöyle dediler: Bizim boynumuzda ikinci bir biat var. Ey Ali! Biz sana dost olana dost, düşman olana düşmanız. Bunun üzerine Haricîler onlara: Siz ve Şamlılar küfürde birbirinizle yarıştınız." dediler. Hz. Ali, İbn Abbas'ı onlara gönderdi ve ona: "Ben yanına gelinceye kadar tartışma esnasında onlara cevap vermekte acele etme," dedi. Hz. Ali insanların arasına çıkıp, Yezid b. Kays'ın çadırına girdi. Çadırda abdest aldı ve iki rekât namaz kıldı. Sonra Allah'a hamd ve sena edip konuşmaya başladı. Allah aşkına Şamlılar Mushaflar'ı kaldırdıklarında sizler; biz Allah'ın kitabına uyarız demediniz mi? Ben bu insanları sizden daha iyi tanırım, geri dönmeyin ve hakkınızdan vazgeçmeyin. Onlar Mushaflar'ı hile ve aldatmak amacı ile kaldırmışlar dediğimde; sizler benim görüşümü reddedip; biz onların teklifini kabul edeceğiz demediniz mi?" Bunun üzerine Haricîler: Bize kendin ile onlar arasında tayin ettiğin zamandan haber ver. Sen o zamanı neye göre belirledin." dediler. Hz. Ali: "Bilmeyen bilsin bilen bilgisini pekiştirsin ve böylelikle Allah bu antlaşma ile ümmetin arasına birlik ve beraberliği sağlaması ümidi ile yaptım. Haydi! Dönün ve şehre girin, dedi. Bunu üzerine hepsi geri dönüp şehre girdiler. Haricîler ise: Ey Ali! Sen doğru söylüyorsun ve söylediğin bütün bu hataları yaptık, lakin biz o zaman küfre düştük,

Meârif, 266; *Yakûbî, Târîh*, II, 150, 157,181; İbn Sa'd, *Tabâkât*, IV, 78-87- VI, 17; *Taberî, age*, 1, 91-128; II, 288.

⁴⁰ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, 216.

⁴¹ Taberî, *age*, (Beyrut 1387), III, 102; Eş'ari, *age*, 4.

daha sonra o günahı Allah'a tövbe ettik, sen de tövbe edip dönersen sana biat ederiz. Aksi halde sana muhalefet ederiz, dediler.⁴²

Ebû Mihnef'in ikinci rivayeti değerlendirildiğinde: Tahkîm kararı karşı taraftan geliyor. Hz. Ali, taraftarlarından daha sonra Haricî olarak anılacak kimselerin baskısı ile istemediği halde Tahkîm'i kabul etmek zorunda kalıyor. Hz. Ali'yi Tahkîm'e zorlayanlar hata yaptıklarına ve küfre düştüklerine karar veriyorlar. Tahkîm'i kabul etmekle Hz. Ali'nin de küfre düştüğünü ancak tövbe etmesi şartı ile Hz. Ali'ye destek vereceklerini söylüyorlar. Hakem konusunda Hz. Ali, yine taraftarlarının baskısına boyun eğerek Ebû Musa'yı hakem seçmek zorunda kalıyor.

Bu rivayette birinci rivayette olmayan Haricîler'in büyük günah anlayışı gündeme geliyor. Bu anlayışa göre insanların hataları ve işledikleri günahları onları küfre götürmektedir. Bu rivayet hem Tahkîm konusunda hem de hakem konusunda Hz. Ali'nin muhalif iradelere boyun eğdiğini göstermektedir.

Üçüncü Rivayet:

Hz. Ali Tahkîm için Ebu Musa el-Eş'arî'yi göndermeye karar verdiğinde Haricîler'den Zura' b. Berec et-Taî ve Hurkûs b. Zuheyr es-Sa'dî Hz. Ali'ye gelerek: "Hüküm ancak Allah'ındır, dediler. Hz. Ali de: Hüküm ancak Allah'ındır, dedi. Hurkus ona: Ey Ali! Hatandan tövbe et ve bu davandan geri dön. Bizimle birlikte ol. Düşmanlarımıza karşı Allah'a kavuşuncaya kadar savaşalım, dedi. Hz. Ali: Ben daha önce size bunu söyledim. Ama siz beni dinlemediniz. Şimdi ise biz onlarla anlaşılabilir şartları kabul etmişizdir. Bunun üzerine birbirimize sözler ve güvenceler verdik. Allah şöyle buyuruyor: "Söz verdiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine

⁴² Taberi, *age*, III, 109; Belazurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu'l- Eşrâf*, Dâru'l-Fikir, 1996, III, 121-123.

getirin, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefil kılmışsınızdır. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir.⁴³ Hurkus ona: Bu, tevbe etmen gereken bir günahdır, dedi. Zura' b. Berec de: Ey Ali! Allah'a yemin ederiz ki; ya sen Allah'ın kitabı varken insanları hakem kılmaktan vazgeçersin ya da seninle savaşırız ve ben bununla sadece Allah'ın rızasını diliyorum dedi. Hz. Ali: Allah senin belanı versin. Sen ne uğursuz adamsın. Kesinlikle inandım ki, şeytan sizi yoldan çıkarmıştır Allah'tan korkun muhakkak ki uğrunda savaşmış dünyadan hayır yoktur, dedi. Bunun üzerine ikisi de Hz. Ali'nin huzurundan çıktılar.⁴⁴

Üçüncü rivayet değerlendirildiğinde: Önceki rivayetlerde Hz. Ali'nin Tahkîm'i istemediği halde kabul ettiği zikredilirken Hz. Ali'ye yapılan baskının gerekçesine yer verilmemiştir. Üçüncü rivayette "la hükme illa lillah" demek sureti ile Tahkîm kararına karşı çıkışın gerekçesi de verilmiş oluyor. Hz. Ali'yi Tahkîm'e gitmeye zorlayan kesimler, hakem olarak Ebû Musa el-Eş'arî'yi hakem seçtirdikten sonra pişmanlık duyuyorlar ve ikinci rivayette olduğu gibi "la hükme illa lillah" sloganını ortaya atıyorlar.⁴⁵

İbâzîler, Taberî'nin Ebu Mihnef'den rivayet ettiği bu haberlerin zayıflığını göstermek için ciddi çaba içine girmişlerdir. Gerekçelerini siyasi ve ilmi neden olmak üzere iki başlık altında toplamışlardır.

Siyasî Neden: Bu haberler İbâzîler'in siyasî karşıtları tarafından üretilmiştir. İbâzîler raşid halifelerin yoluna tatlı canlarını feda

⁴³ Nahl Suresi, 16/91

⁴⁴ Taberî, *age*, .III, s.109-110; Belazuri, *age*, III, s.121- 123.

es- Sicistanî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd ed-Dârimî, *Nakdu'l-İmâm Ebî Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd alâ'l-Mursîl Cehmî el-Uneydî*, (thk. Reşîd b. Hasan el-Elmaî), 1998.

⁴⁵ Dineverî, *age*, I, 196, 197- 202, 210; Taberî, *age*, (Kahire 1979), V, 55-57; 72-73; İbn A'sem, *age*, IV, 206, 251; İbn Esîr, *age*, II, 684; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1988, VII, 320.

etmişlerdir. Bu amaca müteallik olmak üzere Ümeyye Oğullarının diktatörlüğüne ve Abbasi zulmüne karşı çıkmışlardır. İbâzîler'in bu tavrını tasvip etmeyenler ileri sürdükleri asılsız batıl haberler ile onlara siyasî tuzak kurmak istemişlerdir.⁴⁶

İlmî Neden: İbâzîler'e göre bu rivayetlerin ravîsi Ebû Mihnef güvenilir bir kimsedir. Zira Ebu Mihnef Muhakkime'ye düşmanlığı malum olan Şia'ya mensuptur. Ayrıca tarihçiler de onun güvenilir olmadığını söylemişlerdir.⁴⁷ Yalanıyla meşhur bir kimsenin düşman olarak gördüğü Ehl-i Nehrevân hakkında doğruları söylemesi hiç de inandırıcı değildir. Daha da garip olanı Ebu Mihnef'in Muhakkime düşmanlığı ve güvenilir bir kimse oluşu orta yerde dururken; ilmî ehliyete sahip kimselerin bilerek onun nakillerine itimat etmeleri tesadüf değildir.⁴⁸

b. Sorumluluğu Hz. Ali'ye Yükleyen Tahkîm Rivayetleri

Makalenin girişinde fırka yazarlarının, diğer fırkaları genellikle içinde buldukları geleneğin⁴⁹ bakış açısıyla değerlendirdikleri tarafımızdan ifade edilmişti. Başlangıç itibarıyla bir fırka hakkında ilgili geleneklerin önceden oluşturduğu bir algı varsa; müellifler, ilgili rivayetleri ele alırken son derece seçici davranırlar. Tahkîm olayında görüldüğü gibi bazen gelenek tarafından oluşturulan algının haklı çıkarılması adına zayıf rivayetler güçlü rivayetlere tercih edilir.⁵⁰

⁴⁶ el-Cerbî, Ali Muhammed b. Âmir, *el-İbâdiyye*, Muskat byy. ss.192-209

⁴⁷ el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Ahmet b. Ali b. Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, Daru'l-Fikir, 1987, IV, s. 584; er-Razî, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hatim et-Temimî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dairetu'l-Maârifu'l-Osmaniyye, Haydarabâd 1955, VII, s. 182.

⁴⁸ Taberî, age, Beyrut 1407, III, 108-114-119; İbn Kesîr, *el Bidaye ve'n-Nihaye*, VII, Mektebetü'l-Meârif Beyrut Tsz. 283.

⁴⁹ Kutlu, Sönmez, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslâmiyât*, c. IV, sayı: 4, 2001, 15-36.

⁵⁰ Eş'ârî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn*, Daru'l Turasî'l- Beyrut, trz. I, 4, 125.

Hz. Ali karşıtlığı üzerine oturtulmuş Haricîlik algısı İbâzîler'e göre tezatlarla doludur. Zira makâlât kitaplarında dini, siyasî ve kültürel açıdan yerilen Haricîlik algısına karşın Hz. Ali, Nehrevân Savaşının sonunda büyük bir pişmanlık içerisinde "ümmetin en hayırlılarını öldürdük" diyerek maktullerin başında ağlayarak üzüntüsünü beyan etmiştir.⁵¹ Ehl-i Nehrevân'a Hz. Ali'nin bu sözlerinin ışığında baktığımızda; Makâlât kitaplarında yer alan ve ümmetin en şerlileri şeklinde yorumlanması mümkün olan Ehl-i Nehrevân algısı ile Hz. Ali'nin "ümmetin en hayırlıları" şeklindeki Ehl-i Nehrevân algısının birbiriyle örtüşmediği görülecektir.

Bilindiği gibi kadîm Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre erken dönemde oluşan siyasî karışıklıkların neredeyse tamamı Haricîler'e fatura edilmektedir. Hatta Marikun hadisine⁵² bağlı olarak imanları hançerelerinden aşağıya inmemiş bozguncu bedeviler olarak zikredilirler.⁵³ İbâzî anlayışa göre, Emevîler'in hâkimiyeti ele almasından sonra Haricî olarak adlandırılan Ehl-i Nehrevân'ın, Hz. Ali karşıtlığı üzerinden anlatılması yanlış bir anlatım olmasa bile eksik bir anlatımdır. Zira onların muhalefeti Hz. Ali karşıtlığından ibaret değildir. Ümmetin biatını önceleyen Ehl-i Nehrevân gurupları, İslâm hilafetini melikliğe dönüştüren siyasî idarelere sonuna kadar

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Daru'l-Mem'mûn Li't-Turas, Dimeşk, 1984, VII, 558; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Daru'l-Mem'mûn li't-Turâs, Dimeşk, 1984, I, 364.

⁵² Buharî, Enbiyâ 9, Menâkıb 22; Müslim, Zekat 143; Tirmizi, Fiten 24.

⁵³ Buharî, Enbiyâ 9, Menâkıb 22, Daru'l-İbn Kesîr, thk. Mustafa Dîb Buğa, Beyrut 1987; Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Zekat 142, Zekat 148; Darul-İhyâi Turasi'l-Arabiyyi, thk: M. Fuad Abdulbakî, Beyrut byy. Ebu Dâvûd, Sünen, Sünne, 28. Daru'l-Fikr, (Thk: M. Muhiddin Abdulhamîd), byy, tsz. Tirmîzî, *Sünen*, Daru'l-İhyâi't-Turas Beyrut (Thk . A. Muhammed Şakir) Beyrut trz. Fiten, 24.

muhالیf olmuşlardır.⁵⁴ Günümüz Haricîlik algısının inşasında ilgili siyasî yapıların etkisini dikkatlerden uzak tutmamak gerekir.⁵⁵

Bu bölümde değeriendirilecek olan rivayetler, ravîleri itibarı ile daha güvenilir olmasına karşılık Haricî gelenek içerisinde yer almayan İslâm Mezhepler Tarihi kaynakları tarafından görmezden gelinen rivayetleri ihtiva etmektedir.

1- İmam Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Yer Alan Rivayet

Hubeyb b. Ebî Sâbit rivayet ediyor ki “Ben Ebu Vâil'i mescidinde ziyaret ettim. Hz. Ali'nin Nehrevân'da öldürdüğü insanların hangi konuda Ali'ye icabet ettiklerini; hangi konularda muhalefet ettiklerini ve Ali'nin neye dayanarak onlarla savaşmayı mubah saydığını sordum.” Bana şöyle dedi: “Biz Sıffin'de Şamlılarla savaştığımızda savaşın kızıştığı esnada Şamlılar bir tepeye sığındılar. Bu arada Amr b. As, Muaviye'ye “*Ali'ye bir Mushaf gönder ve onu Allah'ın kitabının hakemliğine çağır. Muhakkak ki Ali buna uyacaktır.*” dedi. Birisini gönderdiler. Gelen elçi Ali'ye “Bizimle sizin aranızda Allah'ın kitabı hakem olsun” dedi ve şu ayeti okudu: (Resulüm) “kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmez misin ki aralarında hükmetmesi için Allah'ın kitabına çağırılıyorlar da, sonra içlerinden bir grup cayarak geri dönüyorlar.”⁵⁶ Ali: “Biz buna (Allah'ın kitabına) uymaya sizden daha layığız. Aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun,” dedi. Haricîler Ali'ye geldiler. Ki biz bu Haricîler'e Kurrâ diyorduk. Bunlar; kılıçları boyunlarında olarak Ali'ye: “Ey Müminlerin Emiri! Biz bunları niye bekliyoruz. Allah aramızda hüküm verinceye kadar kılıçlarımızla onlarla savaşalım.”

⁵⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IV, 175, 180-185, 190; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 244, 247, 248, 254-256; Taberî, *age.*, (Kahire 1979), V, 312-315; İbn Abdırabbih, *Kitabu Ikdi'l-Ferîd*, I-VII, Kâhire 1965, I, 216-224, II, 398-400.

⁵⁵ Watt, *age.*, 11-15.

⁵⁶ Âli İmrân Suresi, 3/23.

dediler. Bunun üzerine Sehl b. Hanif: “Ey insanlar! Kendi nefislerinizi suçlayın. Allah’a yemin olsun ki bizimle müşrikler arasında meydana gelen Hudeybiye Antlaşması’nda eğer savaşmaya izin verilseydi savaşırđık. Ömer o gün Resulullah’a gelerek “Ey Allah’ın Resulü bizler hak üzere onlarda batıl üzere değiller mi? Bizim ölülerimiz cennete onların ki cehenneme gitmeyecek mi?” dedi. Allah resulü “evet” dedi. Ömer “o halde Allah bizim ile onlar arasında hükmetmeden niçin biz dinimizi küçük düşürerek geri dönüyoruz?” Allah Resulü; “Ey Hattab’ın oğlu! Ben Allah’ın elçisiyim. O beni zayı etmez.” dedi. Ömer kızgın bir şekilde geri dönüp Ebubekir’e geldi ve Resulullah’ın söylediğinin aynısını söyledi. Ebubekir: “Ey Hattab’ın oğlu! O Allah’ın resulüdür. Allah onu asla zayı etmez.” dedi. Bunun üzerine Fetih Suresi indi. Allah Resulü o sureyi okumam için beni Ömer’e gönderdi. Ömer “Ey Allah’ın Resulü bu bir fetih midir?” diye sordu. Allah resulü “evet” dedi.⁵⁷

İbâzîler’e göre Tahkîm ile ilgili doğru olan rivayet budur. Onlara göre bu rivayet Sünnî makâlat kaynaklarında yer alan Tahkîm ile ilgili rivayetlerin sıhhatini tartışmalı duruma düşürmektedir. Şöyle ki: Tahkîm kararı Muaviye tarafından gelmektedir. Hz. Ali hiçbir zorlamaya maruz kalmadan Tahkîm teklifini kabul etmiştir. Ehl-i Nehrevân bu karara karşı çıkınca Hudeybiye antlaşması delil olarak serdedilmiştir. Kabul yönünde başkalarının hiçbir zorlaması olmaksızın Hz. Ali Tahkîm teklifini onaylamıştır. Bu rivayet Tahkîm kararının tüm sorumluluğunu Hz. Ali’ye yüklemektedir.⁵⁸ Tahkîm kararına baştan sona karşı çıkan Ehl-i Nehrevân’a göre Tahkîm’in temel şartı hilafet yüzüğünün Hz. Ali’nin parmağında kalmasını içermiyordu. Muaviye’nin Hz. Ali’nin hilafetini kabul edeceği, ona

⁵⁷Ahmed b. Hanbel, Müsned, 15408; en-Nesâî, *es-Sünnenü’l-Kübrâ*, 11504, c. VI, 463; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1976, c. XV, 317.

⁵⁸ Bkz. Mahmûd İsmâil Abdurrâzık, “Haricîler ve Tahkîm Olayı Etrafındaki Tartışmalar”, *Haricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, Haz.: Adnan Demircan, İstanbul 2000, s. 99-100.

bağlılık ve teslimiyet göstermesi antlaşmanın maddeleri içerisinde yoktu. Şayet Tahkîm zikre konu ön şartı ihtiva etseydi Muhakkime'nin alınacak karara itiraz etmeyeceği İbâzîler tarafından ifade edilmektedir.⁵⁹

Ahmed b. Hanbel'den gelen bu rivayete göre Hz. Ali'ye Tahkîm'e gitmesi hususunda bir baskı uygulanmamıştır. İbâzîler'e göre, Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde yer alan daha sahih rivayet varken, cerh ve tadil imamlarının adaletine kuşkuyla baktıkları bir kimsenin rivayetlerini tercih etmeleri mezhep taassubunun yol açtığı seçici algı ile ilgili bir durumdur. Çünkü öğretilmiş tarih anlayışına göre kahramanlarımızın karşısında yer alan kimseler dini açıdan bizlerle ortak değerlere sahip olsalar da; haklı olma hakkına sahip değildirler. Bu anlayışın bir sonucu olarak muhalifleri haklı çıkaran rivayetler görmezden gelinmiştir.

2- İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'inde Geçen Rivayet

"... Sayıları on bin ile yirmi bin olan Haricî grup Harura'ya çekildiler. Hz. Ali onlara geri dönmeleri talebinde bulundu. Ama bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Sa'sa b. Savhan onlara gelerek: "Halifenizle niçin savaşıyorsunuz?" dedi. Onlar "fitne korkusundan" dediler. Sa'sa onlara "genel bir fitne korkusuna karşılık genel bir sapıklığa girmekte acele etmeyin." dedi. Onlar "biz hangi niyetle gelmişsek o niyetle devam edeceğiz. Eğer Ali, Tahkîm'i kabul ederse Sıffin günü hangi niyetle savaştıysak gene savaşıyoruz. Yok, eğer Tahkîm'i reddederse onunla beraber savaşıyoruz," dediler ve Nehrevân'a gittiler. Bir grup onlardan (Mis'ar b. Fedekî ve arkadaşları) ayrılıp insanları öldürmeye başladılar. Arkadaşları (Ehl-i Nehrevân) onlara: "Size yazıklar olsun. Biz Ali'den bunun için ayrılmadık," dediler. (İnsanları öldüren bu kimselerin) Durumları

⁵⁹el-Hicrî, Ali b. Muhammed b. Âmir, *el-İbâziye*, Muskat trz, 179-185, 192, 193.

Ali'ye ulaşınca: Ey insanlar! Ne diyorsunuz? Şamlılar'la savaşmaya mı gidelim; yoksa arkamızda çoluk çocuklarımıza saldıran bu insanlarla savaşmak için geri mi dönelim? Bunun üzerine insanlar; "geri dönelim ve onlarla savaşalım." dediler. Ali onlardan bahsederek ve Resulullah'ın onlar hakkında söylediği şu sözü söyledi: "İnsanlar ihtilaf ettikleri sırada bir grup çıkacak ve iki taifeden hakka en yakın olanı öldürecektir. Onların belirgin özellikleri; aralarında eli kadın göğsüne benzeyen bir adam olacak." dedi. Nehrevân'a yürüdüler. İki grup Nehrevân'da karşı karşıya geldi ve aralarında şiddetli bir savaş çıktı. Hz. Ali'nin atlıları onlara doğru saldırmıyordu. Bunun üzerine Hz. Ali: "Ey insanlar eğer siz benim için savaşıyorsanız, benim size verecek bir şeyim yok. Eğer Allah için savaşıyorsanız böyle yapmak size yakışmaz." dedi. Hz. Ali'nin askerleri hep birlikte saldırıya geçip onları yendiler. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in bahsettiği o adamı "arayın." dedi. İnsanlar onu aramaya başladılar. Ama onu bulamadılar. Bazıları: "Ebu Talib'in oğlu bizi kandırdı boşu boşuna kardeşlerimizle savaşıp onları öldürdük" dediler. Hz. Ali gözlerinden yaşlar akarak atını istedi ve atına atlayarak içinde cesetlerin bulunduğu bir çukurun yanına geldi ve onları ayaklarından çekmeye başladı ve o adamı aralarında bulup çekti ve onlara haber verdi. Hz. Ali sevinerek tekbir getirdi ve "ben artık bu sene şaşmayacağım" deyip Küfe'ye geri döndü ve orada şehit edildi. Onun yerine hilafete oğlu Hasan geçti. O da babasının yolunda devam etti. Daha sonra Muaviye'ye biat etti."⁶⁰

İbâzîler'in Ehl-i Nehrevân'ın Tahkîm sorumluluğundan beri olduğunu ispat etmek için ileri sürdükleri delillerden birisi de İbn Ebî Şeybe rivayetidir. Bu rivayette öne çıkan hususlara baktığımızda;

- Ehl-i Nehrevân'ın istikrarlı bir şekilde Hz. Ali'nin imameti için çaba sarf ettiklerini ortaya koymaktadır.

⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *age*, 19760, c. XV, 317.

- Nehrevân savaşının gerekçesi zikredilmektedir. Bilindiği üzere Ehl-i Nehrevân'dan olan Mis'ar b. Fedekî ve arkadaşları Hz. Peygamber'in saygın sahabelerinden Hz. Habbâb b. Eret'in oğlunu ve hamile karısını öldürmeleri Nehrevân savaşına neden olmuştur. Fakat İbâzî kaynaklar bu olayın Ehl-i Nehrevân tarafından benimsenmediğini hatta Mis'ar ve arkadaşlarını lanetleyerek kovduklarını ifade ederler.

İbn Ebî Şeybe'nin *Müsannef*'inde gelen rivayetler İbâzîler tarafından şu şekilde yorumlanmaktadır: Hz. Ali'nin saflarından ayrılanların sayısı on bini geçiyordu ve bunların çoğu Kurra'dan⁶¹ ve nebevi sünneti en iyi bilenlerdendi. Siffin Savaşı'nın nedeni Şamlılar'a Hz. Ali'nin imamlığını kabul ettirmektir. Nehrevân Ehli de bunun için Hz. Ali'nin yanında yer almıştı. Savaş devam ederken Hz. Ali'nin Tahkîm olayını kabul etmesini kabullenemediler ve hakem olayını kökten reddettiler. Bu gerçek onların sözlerine şöyle yansdı: “...döndüler ve şöyle dediler: biz geldiğimiz amaç üzere devam edeceğiz. Şayet Ali hakem olayını kabul ederse Siffin günü hangi amaçla savaştıysak onunla da öyle savaşıyoruz. Eğer hakem olayını kabul etmezse onun yanında yer alır ve savaşıyoruz.”

⁶¹ İbâzîler İslâm'ın ilk yıllarında Arapların genel olarak ümmî bir toplum olarak anıldıklarını ancak Kur'an'ın nâsîhîni, mensuhunu, müteşabihini ve diğer delâletlerini bilen topluluğa Kurrâ denildiğini iddia ederler. Bkz. Satıĝ, Burhân, *Mevkıfu'l-İbâziyye min Ali ve'n-Nehrevân*. <http://www.shamela.ws>, Bu bağlamda Kurrâ için “Kur'an'ı literal okuyan ancak iç derinliğini anlayamayan bir topluluk” şeklindeki tanımlamaları doğru bulmazlar. Bkz.: Naif Mahmud Ma ruf, *el-Havâric fi l-Asri'l-Emevî*, Beyrut 1981, 26; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, terc.: Ethem Ruhi Fıĝlalı, Ankara 1981, s. 11, 13, 45, 51; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev., Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul 1983, s. 76; Ethem Ruhi Fıĝlalı, “Harciliĝin Doĝuşu ve Fırkalara Ayrılışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII, 248; Mehmed Said Hatiboĝlu, *Hilafetin Kureyşliliĝi İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik*, Ankara 2005, 61; Harun Yıldız, *Din, Siyaset ve İdeoloji Hâricilik Düşüncesinin Doĝuşu*, Samsun 1999, s. 95.

Nehrevân savaşı'ndan sonra Hz. Ali taraftarlarının üzüldükleri görülüyor. Taraftarlarının kendileri ve kardeşlerini birbirine düşürüp aldattığı suçlamasından dolayı Hz. Ali'nin gözlerinden de yaşlar döküldü. Bu ravînin şu sözünden anlaşılıyor: "...Ebu Talib'in oğlu bizi kandırdı boşu boşuna kardeşlerimizle savaşmış onları öldürdük, dediler. Bunun üzerine Hz. Ali ağlamaya başladı."⁶² Burada Nehrevânlılar'dan bir grubun ayrılıp insanları öldürmeye başladıkları görülüyor. Nehrevânlılar bu grubu terk edip onlara bedduada bulundular.⁶³

Sonuç

İbâzî kaynaklara göre, Muaviye tarafından teklif edilen Tahkîm kararını Hz. Ali, hiçbir zorlamaya maruz kalmadan kabul etmiştir. Ancak bu karar sonrasında yaşananlar Sıffin savaşının (36-37/657) galibi durumunda olan Hz. Ali'nin savaşı kaybetmesine neden olmuştur. Ehl-i Sünnet kaynakları Hz. Ali'yi Sıffin'de Muaviye karşısında son anda yaşadığı yenilgiden berî tutmak için; "Hz. Ali Tahkîm'e gönüllü olarak gitmemiştir. Daha sonraki süreçte Haricî olarak adlandırılacak olan bir grubun kendisine yaptığı baskılar sonucu Tahkîm'i kabul etmek zorunda kalmıştır" tezini ileri sürmüşlerdir. Ehl-i Sünnet kaynaklarının şiddetle savunduğu bu tez, aslında aşırı Şîliği ile bilinen ve cerh ta'dil âlimlerince de güvenilmez olarak kabul edilen Ebu Mihnef'in rivayetlerine dayanmaktadır. Dolayısı ile Ehl-i Sünnet tarafından ileri sürülen bu tez, İbâzîler açısından hem haber kaynağı açısından hem de olay örgüsü bakımından sorunludur.

Ehl-i Sünnet bilginlerinin şiddetli bir şekilde tenkide tabi tuttıkları Ebu Mihnef rivayetlerini tercih etmeleri bir tesadüf değildir. Tahkîm olayına Hz. Ali açısından bakıldığında siyasî bir

⁶² el-Bûsayrî, Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmâîl, *İthâfu'l-Hayrati'l-Mehere*, VIII, 49; İbn Ebî Şeybe, *age*, XV, 318; VIII, 737 .

⁶³ İbn Ebî Şeybe, *age*, 19760, c. XV, 317.

yenilgidir. Sonuç itibarıyla bu olayı Hz. Ali lehine tevil etmenin maalesef bir yolu da yoktur. Zira Tahkîm kararı ile Hz. Ali Siffin'de kazanmak üzere olduğu bir savaşı kaybetmiştir. Tahkîm kararında ısrar etmesi Nehrevân'da yeni bir cephenin açılması ile sonuçlanmıştır. Hz. Ali Nehrevân savaşını galip olarak bitirmekle beraber ordusunun dağılmasına mani olamamıştır.

Birbirini takip eden yenilgilerin başlangıç noktası Tahkîm kararıdır. Bu noktada Müslümanlar nazarında pek büyük bir şahsiyet-i maneviyeye sahip olan Hz. Ali'nin karizmasını kurtarmanın tek bir yolu Tahkîm kararının sorumluluğunu bir başkası üzerine yüklemektir. Tahkîm olayı hakkında kaynaklarda yer alan rivayetlerden Ebû Mihnef'in rivayetleri Tahkîm kararının tüm sorumluluğunu Nehrevân ehline yüklerken Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Şeybe rivayetleri Tahkîm kararının sorumluluğunu Hz. Ali'ye yüklemektedir. Her iki rivayet birlikte ele alındığında Tahkîm kararının tüm sorumluluğunu Nehrevân ehli üzerine yükleyen açıklamalara şüphe ile yaklaşılması gerektiği ortaya çıkar. Bunlarla birlikte Ebû Mihnef'in Şia'ya yakınlığı ve Nehrevân Ehline düşmanlığı dikkate alındığında Ebû Mihnef rivayetlerinin güvenilirliğine gölge düşmüş olur.

Sünnî makâlât kitaplarının oluşturduğu Haricîlik algısının referans kaynakları Ebû Mihnef rivayetleridir. Zikre konu kaynaklar muhalif haberleri görmezden gelmişlerdir. Buradan çıkan sonuç fırka taassubu ile bir gruba beslenen düşmanlık o fırka ile sınırlı kalmamakta; fırkanın lehine olabilecek delilleri de kapsamaktadır.

İbâzîler'in bu konu hakkındaki itirazları yeterince dikkate alınmamıştır. Hatta bu itirazları yok sayılmıştır. Sonuç olarak onlara kendilerini tarif etme imkânı verilmemiştir. Onlarla ilgili tüm hükümler Ebû Mihnef rivayetleri üzerine bina edilmiştir. Bilimsel anlamda yapılması gereken her iki rivayet türü de gerek metin

gerekse ravîleri açısından kritik edilmeli, sonra da fikir-hadise irtibatı açısından dönem şartlarına göre yeniden yorumlanarak nesnel bir sonuca ulaşılmaya çalışılmalıdır.

Tarih, ideolojilerin kendilerini doğrulatmak için kullandıkları bir birikim olarak değil belki doğru ideolojilerin üretilmesi için kullanılan zengin bir tecrübe hazinesi olarak düşünüldüğünde insanlığa beklenen ve doğru katkıyı sunacaktır. Daha çok siyasî nedenlerin tetiklediği yorum farklılıkları, İslâm dairesi içinde olmalarına rağmen fırkaların birbirine yakınlaşmasını engellemektedir. Tahkîm ile ilgili rivayetlerin farklılığının nedenlerini anlayabilmek için bazı sebeplerin zikrinde fayda vardır.

1- Müelliflerin Fırkaları İlgilendiren Konuları, İçinde Yer Aldıkları Gelenek Merkezli Ele Almaları: Tarih, en son tahlilde geçmişte yaşananlardan yola çıkılarak gerçekleştirilen bir inşa faaliyetidir. Tarihte yaşanmış aynı hadise (misal Tahkîm) ile ilgili birbirine zıt rivayetlerin ve sonuçların ortaya çıkması gizlenemez bir sübjektivite alametidir. Öznelliğin bulunduğu yerde yazarın düşünce dünyasını dışlayarak metin merkezli kalarak bir hakikat ortaya koymak neredeyse imkânsızdır. İslâm düşünce tarihinde yer alan fırka gelenekleri ve ortaya koydukları eserlerin fikir olarak ilgili geleneğe uygunluğu dikkate alındığında mezhepler tarihi yazıcılığının bu gerçeklikten uzak olmadığı söylenebilir. Dolayısı ile tarih inşa edicilerin içinde buldukları gelenekler dikkatten uzak tutulmamalıdır. Bu durumda tarihî bir olayla ilgili sağlıklı çözümlenmeler yapabilmek için olaylar, belgeler ve tarih inşa edicilerin içinde yer aldıkları geleneklerin topyekûn dikkate alınması önemli bir gereklilik arz etmektedir. Bu bağlamda Tahkîm ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesinde bu gerçeklikten azade bir tavır bizi hakikatten uzaklaştıracaktır.

2- İslâm'ın Kök Değerlerini Öteleyen Öğretilmiş Tarih Anlayışı:

Fırkaların mümeyyiz vasıflarına göre tasnifi mezhepleri anlama, öğrenme ve öğretme açısından çok yönlü katkı sağlamaktadır. Ancak ortak kök değerleri benimseyen Müslümanların tarihi süreç içerisinde farklı siyasî duruşlarına göre hak/batıl düzleminde kategorize edilmesi Kur'an-Kerîm'in emrettiği birlikteliğin önündeki en büyük engel olarak görülebilir. Şöyle ki İslâm'ın kök değerlerini öteleyerek ve kendi kahramanlarımızın ya da tabi olduğumuz fırkanın geleneksel öznel bakışıyla; tek taraflı olarak olayları değerlendirdiğimizde karşı tarafın bizimle aynı ortak inancı benimsiyor olması çoğu defa anlamını yitirmektedir. Sonuç olarak çocukluk yaşlarda başlayan ortak kök değerleri öteleme ve olaylara kendi kahramanlarımız nazarıyla bakma alışkanlığı ilerleyen yaşlarda tarihe ve İslâm dünyasına bütüncül bakabilme yetimizi köreltmektedir. Çünkü biz tarihimizi kendi nesnelliği içinde değil de kahramanlarımıza göre okuduğumuz için kahramanlarımız tarafından öldürülen kimselerle ortak kök değerlere sahip olmamız çoğu zaman anlamını yitirmektedir. *Kahramanları merkeze alan öğretilmiş tarih anlayışı* gücünü, tarihe bütüncül bakamayışımızdan, kök değerleri öne alamayışımızdan ve en son tahlilde "Mü'min mü'minin kardeşidir" ilahi hakikatini beşeri yorumların önüne geçiremeyişimizden almaktadır.

3- Fırkaların Empatik Yaklaşımına Kapalı Olması:

Kur'an-ı Kerîm'in Müslümanları kardeş gören yaklaşımına açıklık getiren bir hadis-i Şerifte Hz. Peygamber müminleri bir beden parçaları olarak ele alır. Kerbela olayında şehit edilen yetmiş kişi için (haklı olarak) on dört asırdan beri gözyaşı dökülen ümmet Nehrevân ve Cemel savaşlarında öldürülen yaklaşık yirmi bin Müslüman'ın yasını Hz. Ali'nin karşısında yer aldıkları için

görmezden gelmektedir. Ezârika gibi aşırı Haricî fırkaların kendilerinden olmayan herkesi tekfir etmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Tahkîm olayı kaynaklarda yorumlanırken birbirine zıt rivayetlerin bir varyantının alınarak diğerlerinin görmezlikten gelinmesi bu anlayışın bir sonucudur. Nehrevân Savaşı, *Tahkîm* nedeniyle Hz. Ali'yi terk eden Muhakkime'nin Kerbelası olarak kabul edilebilir. Zira Sünnî kaynakların bir vak'a tespiti kadar önem atfettiği bu savaşın Nehrevân ehli ve sonraki kuşaklar üzerinde bıraktığı sosyal – psikolojik etki ne yazık ki görmezden gelinmiştir. Hatta Hz. Ali döneminde Müslümanlar arasında Cemel ve Sıffin olmak üzere iki iç savaşın yaşandığını ifade eden kaynaklar; Nehrevân Savaşını iki Müslüman gurup arasında yapılan bir savaş olarak dikkate bile almamaktadırlar. Hz. Ali'nin katli için Küfe'ye gelen İbn Mülcem orada bir kadınla evlenmek ister. Kadın, İbn Mülcem'den mehir olarak; babasının ve iki kardeşinin katili olarak gördüğü Hz. Ali'yi öldürmesini ister. Olayları hak/batıl düzleminde ele alan yaklaşımlar Nehrevân Savaşının bu kadının şahsında Haricî olarak adlandırılan kuşaklar üzerindeki sosyal- psikolojik etkisini ne yazık ki doğru okuyamamışlardır. Bu yaklaşım geçmiş dönemlerde aktif olarak yürütülen mezhep jeopolitiğinin bir yansıması olarak ele alınsa bile günümüz dünyasında bu yaklaşımlar işlevselliğini yitirmiştir. Şayet fırkalar jeopolitik bir argüman olarak kullanılacaksa İslâm'ın temel ilkelerini benimseyen her türden anlayışı kucaklayan yeni bir paradigmaya ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Ahmet b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel* (thk.: Adil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, byy. 2001.

Ahmet Önkal, "Tahkîm Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, 1/2, 2003.

Ateşoğlu, Güçlü, "Tarih Felsefe ilişkisi ve Tarihte Anlam Sorunu", *Anlama ve Yorum, Doğan Özlem Armağan Kitabı*, hzr.: A. Kadir Çüçen; Hatice Nur Erkızan; Güçlü Ateşoğlu, ss. 147-164, İnkılâp yay., İstanbul 2002.

Avâcî, Galib. b. Ali, *Fırakun Muâsıra*, Medine 1996.

Bağdâdî, Abdulkahir b. Tâhir b. Muhammed b. Abdullah, *el-Fark Beyne'l-Fırâk*, Beyrût 1977.

Bakillânî, Ebû Bekr, *Temhîdü'l-Evâil fî Telhîsi'd-Delâil*, (thk. İmadu'd-Dîn Haydâr) Lübnân 1987.

Başaran, Selman, "Ebû Mihnef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. X.

el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu'l- Eşrâf*, Dâru'l-Fikir, yy. 1996.

Bulut, Halil İbrahim, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricîlik ve Günümüze Yansımaları" *Usûl*, 11. (2009/1)

Bûsayrî, Ahmed b. Ebî Bekir b. İsmâîl, *İthâfu'l- Hayrâti'l-Mehere*, (Pdf) VIII. byy. trz.

Çelik, Mehmet, "İslâm Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt: 10 Sayı: 1, ss.: 29-49, Elazığ 2000.

Demir, Hilmi, “Şiddeti Anlamada Engel Bir Söylem: Ortodoks Yöntem ve Hâricilik Ruhu”, *Dinî Araştırmalar*, 2003, Cilt: V, sayı: 15,65-88.

Demircan, Adnan, “Ali b. Ebî Tâlib’i, Tahkîm’i Kabule Zorlayanlar Üzerine”, *İstem*, 3/6, 2005.

....., *Haricîler’in Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996.

Dımeşkî, Takiyüddîn Ebû'l-Abbâs, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi'l-Şîa ve'l-Kaderyye*, (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), I. Baskı, byy. 1986

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, (thk, Abdu'l- Mun'im Âmir) *Ahbâru't-Tıvâl*, Kahire 1960.

ed-Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd , *Nakdu'l-İmâm Ebî Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd alâ'l-Mursîl Cehmî el-Uneydî*, (thk. Reşîd b. Hasan el-Elmaî), byy.1998.

Ebû Yûsuf, Yağkûb b. Süfyân b. Civân el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-Târih*, (thk, Ekrem Diyâi el-Amrî), Beyrût 1981.

Ebû Zur'a ed-Dımeşkî, *Tarihu İbn Zur'a ed-Dımeşkî*, Bağdât trz.

Ebu'z-Zehrâ, Muhammed, *İslâm'da Siyasî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, (Çev. Sıbgatullah Kaya) İstanbul 1996.

Ebubekir Abdullah b. Ebî Şeybe el-Absî, *Musannef İbn Ebî Şeybe*, Daru'l- Kur'an ve Ulûmu'l- İslâmiyye, Pakistan trz.

el-Merğmânî, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el- Hemedânî, *el-Hidâye*, byy. trz.

....., *el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l- Âsâr*, (thk. Kemal Yusûf el-Hût) Riyâd 1409.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), el-Mektebetu'l-Asrî. Kahire 1389/1969.

....., *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Kahire 1970.

et-Taberanî, Ebul Kâsım Süleymân b. Ahmed b.Eyyûp et-Taberanî, *Mü'cemu'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1973.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Haricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXII, ss. 245-275.

....., *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1972.

....., "Haricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1975, cilt: XX, ss. 219-247.

Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*. Bd. 1, Brill, Leiden 1967, ss. 323–328;

Gibb, "Tarih", *İslâm Ansklopedisi*, (MEB), İstanbul. 1970. XI.

Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî', *Fethu'l- Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, Daru'l- Fikir, byy. 1993

Halîfât, Avâz Muhammed, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâzîye*, Daru'l-Hikme, London 2007.

Halife b. Hayyât Ebu Amr el-Basrî, *Tarîhu Halife b. Hayyât*, (Thk.: Ekrem Ziya Umeri), Daru'l-Kalem, Dımaşk 1397.

Harun Yıldız, *Din, Siyaset ve İdeoloji Hâricilik Düşüncesinin Doğuşu*, Samsun 1999.

Hicrî, Ali b. Muhammed b. Âmir, *el-İbâzîye*, Maskat trz.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Hüsnü Ezber, "Sekt (Fırka) Tipi Dini Organizasyon Örneği Olarak Haricîlik Hareketine Sosyolojik Bir Bakış", KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10 (2007).

İbn A'sem, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. A'sem, *al-Fütûhu İbn A'sem*, (thk. Alî Şîrî), Beyrût 1991.

İbn Abdirabbih, *Kitabu Ikdi'l-Ferîd*, I-VII, Kâhire 1965.

İbn Batta, *el-İbâne an Şerîati'l-Fırkati'n-Nâciye*, Suûdiyye 1418.

İbn Düreyd, Ebu Bekr Muhammed b. Hasen, *el-İştikâk*, (thk.: Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l-Cîl, Beyrut 1991.

İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah, *el-Musannaf fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Dâru'l- Kur'an ve Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan trz.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l- Fadl Şihabuddîn Ahmet b. Ali b. Hacer, *Lisanu'l- Mîzân*, Daru'l- Fikir, yy. 1987.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, yy. 1988.

İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Ali Haydar, *Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*.y.y, trz.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, thk.: Servet Ukkâşe, Kahire 1992

....., *el-İmâme ve's-Siyâse*, (thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Beyrut trz.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabâkât*, (thk., Muhammed b. Sâmil es-Sülemî), Mektebetü's-Siddîk, Tâif 1993.

İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah, *Musannefu İbni Ebi Şeybe*, Dâru'l- Kur'an ve Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan trz.

İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, (thk.: Muhammed ve Mustafa Atâ), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Thk.: Ömer Abdüsselam Tedemmürî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1997.

İrfan, Abdulhamid, *Dirâsât fi'l-Fırâk ve'l-Akâid*, Dâru't-Terbiye, Bağdat 1967.

....., İslâm Tarihciliği Üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991

İzettin b. Esîr Ebû'l- Hasan Ali b. Muhammed el-Cezer, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti Sahabe*, Daru eş-Şa'b, byy., trz.

İzkevî, Şeyh Serhân b. Saîd *Keşfu'l-Gummeti'l-Câmi'i Li Ahbârî'l-Ümmeti*, (thk. Muhammed Habîb Sâlih, Mahmud b. Mubârek es-Süleymî) Maskat 2012.

Kurt, Hasan, "Taberî'nin Tarih Anlayışı", *İslâmi İlimler Dergisi*, Yıl 3, sayı 2, Güz 2008.

Kutlu Sönmez, "İslâm Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslâmiyât*, c.IV, sayı: 4, 2001.

....., *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.

Mahmûd İbrahim Abdurrâzık, "Haricîler ve Tahkîm Olayı Etrafındaki Tartışmalar", Haricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi, Haz.:Adnan Demircan, İstanbul 2000.

Mahremî, Zekeriyya b. Halîfe, *es-Sırâu'l-Ebedî*, Mektebetü'l-Guberâi, Behlân 2006.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Tarih*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, y.y. tsz.

Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik*, Ankara 2005.

Mehmet, Kubat, "Harcîliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006.

Minkarî, Nasr b. Muzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffin*, (Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kahire 1382/1962.

er-Razî, Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim et-Temimî, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbad 1955.

Muhammed b. Sa'd b. Menr el-Haişimî el-Basri, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrût 1990.

Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev., Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul 1983.

Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Müslim*, (Thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.

Naif, Mahmud, *el-Havâric fi l-Asri'l-Emevî*, Beyrût, 1981.

Nasır, Muhammed Salih, *Menhecü'd-Da've İnde'l-İbâzîye*, Muskat 2002.

Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 11504, c. VI.

Nisâburî, Ebû Abdullah Hakîm, *el-Müstedrek Alâ Sahihayn*, Dâru Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1990.

Nordau, Max, *Tarih Felsefesi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

Nu'aymi, Selim, "Haricîlerin Doğuşu", (Çev. Harun Yıldız), *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998.

er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hatîm et-Temimî, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâiretu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabâd 1955.

Rosenthal, Franz, *The Life and Works of al-Tabari*, pp. 10-11, in volume 1 of *History*, pp. 5-134.

Sâlimî, Nureddîn, *Vefâu'l-Dumaneti bi Edâi'l-Emânet*, byy trz..

Satığ, Burhân, *Mevkıfu'l-İbâzîyye min Ali ve'n-Nehrevân*.
<http://www.shamela.ws>

Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vak'atü'l-Cemel*, (thk. Ahmet Râtib Urmûş), Daru'l-Nefâis 1993.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed Abdulkêrîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Thk. Emîr Alî Muhannâ, Ali Hasan Fâû), IV. Baskı, Beyrût 1995.

....., *el-Milel ve'n-Nihâl*, Müessesetü'l-Halebî, byy trz.

Şeybe, Abdulkadir, *Çağdaş Dünya Mezhepleri*, (Çev. Osman Cilacı), Konya 1986.

Taberî, Ebû Cağfer, *Tarihu'l Rusûl ve'l-Mulûk*, Beyrût 1387.

....., *Târîh'r-Rüsul ve'l-Mulûk*, (Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 4. Basım, Kahire trz.

Teber, Ömer Faruk, “Haricî İmâmet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu”, *EKEV Akademi Dergisi, Sosyal Bilimler*, 2008, cilt: XII, sayı: 34.

Temîmî, Ahmed b. Alî b. El-Müsennâ Ebû Ya'lâ el- Mûsîlî, (thk. Hüseyin Selim Esed) Dîmeşk 1984.

Vehîbî, Müslim b. Sâlim b. Alî, *el-Fikru'l-Akadî inde'l-İbâziye*, Sib 2006.

W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev.:Ethem Ruhi Fığlalı , Ankara 1981.

Yahyâ, Mahayudin Hajji “The Events of Siffin in Early Arab Tradition” *The Islamic Quarterly*, c. XXXVIII, sayı 2, (1994).